

KÓSA-SZÁNTHÓ VILMA

A ROKONSÁGTERMINOLÓGIA VÁROSIASODÁSÁNAK FOLYAMATA

A *rokonságszervezet* a házassági és leszármazási kapcsolatokból eredő emberközi viszonyok együttese.¹ Azoknak a nyelvi kifejezéseknek az összességét, amelyek a fenti kapcsolatokat és a kapcsolatokat megtestesítő személyeket jelölik, *rokonságterminológiának* nevezzük. A terminológia tehát magát a rokonság intézményét tükrözi, és egyben utal a rokonok közti kölcsönös jogokra, kötelességekre és elvárt magatartásmódokra is. Ha például két rokon ugyanazzal a terminussal szólítja egymást (sógor — sógor, anyatárs — anyatárs), akkor tudjuk, hogy használóiknak egymással szemben azonos jogaik és kötelességeik lehetnek, viszont különböző nevek használata a családban elfoglalt hely különbözőségére vethet fényt (anyós—meny, ángy—sógorasszony).

A fentiekből következik, hogy a rokonságnevek tanulmányozása a rokonságszervezet megismeréséhez segít hozzá, és pedig kettős haszonnal:

1. A terminológia nemcsak a jelenlegi állapotokat tárja fel, hanem fontos ismereteket kínál a múltbeliekről is, mivelhogy a nyelvi (elnevezés-) rendszer a társadalmi szervezetenél lassabban változik; például a nyelvjárásokban régebbi korok családszervezetét tükröző kifejezésekkel találkozhatunk.

2. De a nyelv a társadalmi átalakulásokkal párhuzamosan módosul is, s az új, például korunkban a városiasodó életformának megfelelő szókinccsel gyarapszik. Gyakran előfordul, hogy egy nyelvközösségben a régies-falusias és az új városi elnevezéseket egyaránt használják. Ilyenkor a kettő közötti kapcsolat és átmenet ismerete a rokonsági intézmények és terminológia alakulásának mechanizmusára is fényt derít. Dolgozatunk tárgya épp e jelenség vizsgálata.

A ROKONSÁGSZERVEZET, A ROKONSÁGTERMINOLÓGIA ÉS A VÁROSIASODÁS

A „városi” és „falusi” rokonságterminológia tehát egyazon időben egymás mellett élhet. A magyar szakirodalom az elnevezési rendszerben szintén e két típust különbözteti meg:² a „városi” rokonságnevek a polgári társadalom kialakulása nyomán jelentek meg, városban kezdtek terjedni és a nyugatibb, európai elnevezésrendszerhez hasonlítanak; a „falusiak” jobbra a parasztsághoz kötődnek, és eltérnek az előbbiektől. Megjegyzendő azonban, hogy a hagyományos, falusi rokonságterminológiával a nemesség körében is találkozhatunk pl. a XVI—XVIII. századi emlékirat-irodalomban.

Már az eddigiek is sejtetik, hogy a kétféle terminológia a történelmi fejlődésben az egymást követő családszervezetnek felel meg. A feudalizmusban és az azt megelőző korokban (a rokonságnevek gyökerei ugyanis a nemzeti szervezeti nyúlnak vissza) általában a bonyolult összetételű *nagycsalád* uralkodott; ebbe a szülőknél és gyermekeiken kívül más vérokronok is beletartoztak, s a gyermekek házasságkötés után szüleikkel

közös háztartásban maradtak.³ Az ilyen nagycsaládokban az egyén rokoni kapcsolatai szerteágazóak voltak, a családban betöltött szerepét alá- és fölérendelési viszonyok szabályozták, magatartását pedig a kívánalmak és kötelességek gazdag hálózata irányította. A család központja az apa és az anya; a családtagok az ők alárendeltjeik. A rokoni viszonyok és kapcsolatok sokasága miatt a rokonságterminológia is számos — nemzedékek, rokonsági fokok, életkor és nemek szerint elkülönült — nevet tartalmazott. A nagycsalád-szervezet nyomai néhány vidéken szinte napjainkig megmaradtak. Például a század elején a kalotaszegiek még ilyen családszervezetben éltek,⁴ s a moldvai külsőrekecsiniek rokonságnevei, amint látni fogjuk, szintén ehhez hasonló rendszer emlékeiről tanúskodnak.

Ugyancsak falusi-paraszti családszervezetként ismert a *törzscsalád* is, amely Nyugat-Európában a XVIII—XIX. században vált általánossá.⁵ Ez a nagycsaládnál kisebb méretű: házasságkötés után csak egy gyermek marad a szülőkkel egy háztartásban, a többi külön gazdaságot alapít. A törzscsalád a Székelyföldön volt elterjedt; már a XVI. századból ismerünk olyan családjogi és örökösödési adatokat,⁶ amelyek arra utalnak, hogy a székelyek a nagycsalád-szervezetet már abban az időben nem ismerték, s ehelyett a tágabb faluközösség és közbirtokosság vonta meg az egyén életkeretének határait. E családtípusnak megfelelő rokonságterminológia a nagycsaládéhoz viszonyítva kevésbé tagolt. Hiányzik belőle a családba került fiatalasszony férje rokonait megnevező terminusok összessége. E hiány éppen azzal magyarázható, hogy a testvérek családjai gazdaságilag egymástól függetlenek voltak.

A szakirodalom a mindkét fenti családtípusnak megfelelő terminológiát megkülönböztetés nélkül „falusi”-nak minősíti.

Az iparosodott társadalmakban a család mérete tovább csökkent, s szülőkből és nem házassággyermekéből álló *kiscsaládra* korlátozódott. Itt a rokoni kapcsolatok lazábbak, s ezért a terminológia is kevésbé differenciált, mint pl. a törzscsaládé.

Napjainkban a hagyományos rokonságnevek falun is kezdenek kihalni (*ipa, napa, nyoszojó, lér*), és helyettük a városiak (*anyós, após, anyatárs, sógor*) terjednek el. A régi terminológiáról az újra való átváltást az utóbbi ötven, gyorsított ütemben az elmúlt harminc év társadalmi-gazdasági és kulturális változásai indították meg. A hagyományos paraszti társadalom alapegysége a mezőgazdasági termelést végző nagy- vagy törzscsalád volt, amely lakóhelyi-munkahelyi közösséget alkotott és termelőüzemként működött. A család tagjait gazdasági érdekközösség fűzte össze, és ez szabályozta egymáshoz való viszonyukat. Az iparosodás lehetővé tette, hogy a család egy-egy tagja a falun kívül vagy akár a faluban nem mezőgazdasági jellegű munkát végezzen, s ezáltal függetlenedjék a család többi tagjától. A mezőgazdaság szövetkezetesítése aztán minimálisra csökkentette a család termelési funkcióját. A családot ma már nem tarthatja össze önellátó gazdasági érdek, mert ilyen nincs; az anyagi létfenntartásból származó kapocs a fogyasztás és háztartás mindennapi gondjai közé szorult vissza, a rokonságot egybetartó erők az erkölcs és a magatartás körére korlátozódtak. Csökkent a háromnemzedékes törzscsaládok aránya, uralkodóvá lett az anyagilag egymástól független kiscsaládok rendszere.

A hagyományos rokonságterminológia kihalását tehát a család szerkezeti (törzscsalád helyébe kiscsalád) és funkcionális változásai (a termelési funkció minimalizálódása, a családtagok anyagi függetlenedése) eredményezték. A családszerkezetet tükröző rokonságnevek szabályozó és használati funkciójának eltűnését az azokat létrehozó társadalmi, gazdasági és kulturális alap megszűnése váltotta ki. A városi terminológia átvételére a falusi népességet az általánosan jellemző urbanizációs törekvések ösztönzik. Megmutatkozik ez a jelenség a táplálkozásban, ruházkozásban, lakberendezésben stb., de még a beszédstílusban is; minden területen egyaránt a városi mintát utánozzák.

A NAPJAINKBAN HASZNÁLT ROKONSÁGTERMINOLÓGIÁK

A falusi terminológia városiasodása napjainkig vidékenként változóan más-más fokot ért el; mértéke a közösség gazdasági-kulturális és nyelvi állapotától függ. Különböző tájegységek összehasonlító vizsgálata rávezethet átalakulásuk szabályszerűségeire. A továbbiakban e céllal az előbbi fejezetben bemutatott családszerkezeti típusoknak megfelelően három terminológiát ismertetek, rögzítve hasonlóságaikat és eltéréseiket. Mindhárom elnevezésrendszer anyagát 1976-ban gyűjtöttem. Udvarhelyszéki, csíki és háromszéki anyagomból a sepsiszentgyörgyi városi elnevezéseket, valamint a csíkmenasági falusi törzscsaládot tükröző terminológiát, moldvai csángó gyűjtésemből pedig a külsőrekecsiniek a bemutatását választottam, a következő megfontolásokból:

1. Sepsiszentgyörgy a legkorábban polgárosodott a székely városok közül, kevés faluval épült egybe, s így bizonyára terminológiája is a „legvárosiasabb”.

2. A székely vidékek közül Csíkban indult meg legkésőbb a városiasodás, napjainkban viszont a legintenzívebb, s így a változás is itt a legjobban megfigyelhető, megragadható.

3. A moldvai székelyes csángó Külsőrekecsin közép nagyságú falu, lélekszáma meghaladja az ezret. A magyar népi kultúra számos archaikus elemét őrizte meg, köztük az itt közlendő nagycsalád típusú rokonságterminológiát is.

4. A csíkiak nyelvjárásukkal, hagyományos tárgyi és szellemi kultúrájukkal közelebb vannak a Bákó környéki csángómagyarokhoz, mint a többi székely vidék lakói; a csíkmenasági anyag közlése ezért is indokolt.

A három terminológia közül a csíkmenaságít átmenetinek tekintem a hagyományos falusiról a modern városi felé. A rekecsini őrzi a legtöbb archaikus elemet, viszont nem föltételezem köztük a folytonosságot abban az értelemben, hogy kezdetben volt a rekecsini stb.

Napjainkban mindhárom közösségben a kiscsalád-forma uralkodik. A menaságiak településrendjükben a nemzeti szervezeti nyomait őrzik, de az adatközlők nem emlékeznek a nagycsaládi szervezetre, csak a törzscsaládra, amely ma is elég gyakori. A rekecsiniek sem tudnak arról, hogy valaha is nagycsaládban éltek volna. Az idősebb fiúnak mindkét falusi közösségben házat építenek, a szülőkkel a legkisebb marad, de tőlük elkülönülve lakik és gazdálkodik.

SEPSISZENTGYÖRGYI ROKONSÁGTERMINOLÓGIA**A) Vérrokonság**

a) egyenes ági rokonság	Hivatkozó terminus	Megszólító terminus
+4 ükszüllők	<i>ükapám</i>	—
	<i>ükanyám</i>	—
+3 dédszüllők	<i>dédnagyapám</i>	—
	<i>dédnagyamám</i>	—
+2 nagyszüllők	<i>nagyapám</i>	<i>nagytata</i>
	<i>nagyanyám</i>	<i>nagymama</i>
+1 szüllők	<i>apám</i>	<i>apa, apu, édesapám</i>
	<i>anyám</i>	<i>anya, anyu, édesanyám</i>
0 idősebb fiútestvér	<i>bátyám</i>	keresztneve
ifjabb fiútestvér	<i>öcsém</i>	keresztneve
idősebb leánytestvér	<i>nővérem</i>	keresztneve
ifjabb leánytestvér	<i>húgom</i>	keresztneve
-1 gyermekek	<i>fiam</i>	keresztneve
	<i>leányom</i>	keresztneve
-2 unokák	<i>unokáim</i>	keresztneve
-3 dédunokák	<i>dédunokáim</i>	keresztneve

b) oldalági rokonság

+1 szüllő testvérei	<i>nagybátyám</i> <i>nagynéném</i>	keresztneve+ <i>bácsi</i> keresztneve+ <i>néni</i>
0 szüllő testvéreinek gyermekei	<i>unokatestvéreim</i>	keresztneve
-1 testvér gyermekei	<i>unokaöcsém</i> <i>unokahúgom</i>	keresztneve keresztneve

B) Affiniális rokonság (sógorság)

+1 szüllő testvéreinek házastársa	<i>nagybátyám</i> <i>nagynéném</i>	keresztneve+ <i>bácsi</i> keresztneve+ <i>néni</i>
0 testvér házastársa	<i>sógorom</i> <i>sógornőm</i>	keresztneve (<i>te</i>) keresztneve (<i>te</i>)
-1 gyermekek házastársai	<i>vejem</i> <i>menyem</i>	keresztneve keresztneve

C) Házassági rokonság

+1 házastárs szülei	<i>apósom</i> <i>anyósom</i>	<i>apa, apu</i> <i>anya, anyu</i>
0 házastárs	<i>férjem, uram</i> <i>feleségem, nejem</i>	keresztneve keresztneve
0 házastárs testvérei	<i>sógorom</i> <i>sógornőm</i>	keresztneve keresztneve

CSÍKMENASÁGI ROKONSÁGTERMINOLÓGIA**A) Vérrokonság**

a) egyenes ági rokonság	Hivatkozó terminus	Megszólító terminus
+3 dédszüllők	<i>dédapóm</i> <i>dédmámám</i>	<i>apó, öregtáta</i> <i>nannyó</i>

+2 nagyszülők	<i>nagyapóm</i> <i>nagymámám</i>	<i>nagyapó, tátá</i> <i>nagyanyó, mámá</i>
+1 szülők	<i>édesapám</i> <i>édesanyám</i>	<i>édesapám, apu</i> <i>édesanyám, anyu</i>
0 idősebb fiútestvér fiatalabb fiútestvér	<i>bátyám, bácsikám</i> <i>öcsém</i>	<i>bácsika, bátyámuram</i> keresztneve, <i>öcsémuram</i>
idősebb leánytestvér fiatalabb leánytestvér	<i>néném, nénikém</i> <i>húgom</i>	<i>nénike</i> keresztneve
-1 gyermekek	<i>fiam</i> <i>leányom</i>	keresztneve keresztneve
-2 unokák	<i>dédonokáim</i>	keresztneve
-3 dédunokák	<i>onokáim</i>	keresztneve

b) oldalági rokonság

+2 nagyszülő testvérei	—	keresztneve + bácsi
+1 szülő fiútestvére	<i>nagybácsim</i>	<i>bátyja, bácsika,</i> <i>bácsikám</i>
szülő leánytestvére	<i>nagynénim</i>	<i>nénike, nénémasszony</i>
0 szülő testvérének gyermekei	<i>onokatestvéreim</i>	keresztneve+ <i>bátyám,</i> <i>öcsém, néném, húgom</i>
-1 testvér gyermekei	<i>onokahúgom</i> <i>onokaöcsém</i>	keresztneve keresztneve

B) Affinialis rokonság

+2 nagyszülő testvé- rének házastársa	—	lehet <i>ángyi, sógor bácsi</i>
+1 szülő fiútestvérének felesége	<i>ányikám, ángyom</i>	<i>ányika</i>
szülő leánytestvére- nek férje	<i>sógor bácsim</i>	<i>sógor bácsi</i>
0 báty felesége	<i>ángyi</i>	<i>ángyi, ángyó</i>
öcs felesége	<i>sógorasszony</i>	keresztneve
nővér férje	<i>sógorom</i>	<i>sógor bácsi</i>
húg férje	<i>sógorom</i>	<i>sógor, keresztneve</i>
-1 a fiúgyermek felesége	<i>menyem, menyecském</i>	<i>menyemasszony</i>
a leánygyermek		keresztneve
férje	<i>vejem</i>	<i>vejemuram, keresztneve</i>

C) Házassági rokonság

a) feleség a férj rokonait

+2 férj nagyszülei	<i>tátám</i> <i>mámám</i>	<i>tátá</i> <i>mámá</i>
+1 férj szülei	<i>apósom</i> <i>anyósom</i>	<i>apámuram, apám</i> <i>anyámasszony, anyám</i>
0 férj bátyja	<i>sógor bácsim</i>	<i>bácsika</i>
férj öccse	<i>sógorom</i>	keresztneve
férj nővére	<i>sógorasszonyom</i>	<i>sógorasszony</i>

férj húga	<i>sógorasszonyom</i>	keresztneve
férj bátyjának felesége	<i>sógorasszony</i>	keresztneve
férj öccsének felesége	<i>sógorasszony</i>	keresztneve
férj nővérének férje	<i>sógor</i>	keresztneve
férj húgának férje	<i>sógor</i>	keresztneve

b) férj a feleség rokonait

feleség bátyja	<i>sógorom</i>	<i>sógor</i>
feleség öccse	<i>sógorom</i>	keresztneve
feleség nővére	<i>sógorasszonyom</i>	<i>sógorasszony</i>
feleség húga	<i>sógorasszonyom</i>	keresztneve

A házastárs testvéreinek házastársát nem tekintik valódi rokonnak.

KÜLSŐREKECSINI ROKONSÁGTERMINOLÓGIA

A) Vérrokonság

a) egyenes ági rokonság	Hivatkozó terminus	Megszólító terminus
+3 dédszülők	<i>dédiapókám</i> <i>dédimámókám</i>	<i>öregapóka, dédiapóka</i> <i>öregmámóka, dédimámóka</i>
+2 nagyszülők	<i>apókám</i> <i>mámókám</i>	<i>apó, apóka</i> <i>mámóka</i>
+1 szülők	<i>édesapám, apikám,</i> <i>tátám</i> <i>édesanyám, mámám</i>	<i>apika, táti</i> <i>mámika, máamá</i>
0 idősebb fiútestvér fiatalabb fiútestvér idősebb leánytestvér	<i>bácsim, bátyám</i> <i>öcsém</i> <i>néném</i>	<i>bácsi + keresztneve</i> keresztneve <i>néne + keresztneve</i>
-1 gyermekek	<i>fiam</i> <i>leányom</i> <i>gyerkek (!)</i>	keresztneve keresztneve keresztneve
-2 unokák	<i>onokáim, jóonokáim,</i> <i>nepotjaim⁷</i>	keresztneve
-3 dédunokák	<i>dédionokáim</i>	keresztneve

b) oldalági rokonság

+2 nagyszülő bátyja	<i>mósujom⁸</i>	<i>mósujka</i>
nagyszülő öccse	<i>bácsim</i>	<i>bácsi+keresztneve</i>
nagyszülő nővére	<i>mötusám⁹</i>	<i>néne+keresztneve</i>
nagyszülő húga	<i>néném, mötusom</i>	<i>néne+keresztneve</i>
+1 szülő bátyja	<i>mósujom</i>	<i>mósuj+keresztneve</i>
szülő öccse	<i>bácsim</i>	<i>bácsi+keresztneve</i>
szülő nővére	<i>mötusám</i>	<i>mötusa+keresztneve</i>
szülő húga	<i>néném</i>	<i>néne+keresztneve</i>

(Szövegben: „Ha apikámtól vagy mámákámtól küssebb, mondom: bácsi Antal; ha nagyobb, mondom: mósuj.”; „Ha apómtól, mámómtól nagyobb, mondom: menek a mósujomhoz, menek a mötusámhoz.”)

0 szülők testvéreinek gyermekei		
idősebb fiú unoka- testvér tiszteletből	<i>apám</i>	<i>apám</i> +keresztneve
idősebb fiú unoka- testvér felesége	<i>néne</i>	<i>néne</i> +keresztneve
fiatalabb fiú unoka- testvér	—	keresztneve
idősebb leány unoka- testvér tiszteletből	<i>anyám</i>	<i>anyám</i> +keresztneve
idősebb leány unoka- testvér férje	<i>lér</i>	<i>lér</i>
fiatalabb leány	—	keresztneve

(Az unokatestvéri viszonyt, ha fiú: *véresek*¹⁰ *vagynk*, ha leány: *vésárok*¹¹ *va-
gyunk* kifejezéssel jelölik. A rokonsági kapcsolat jelölésére nem használják, de
tudják, hogy a *vér* és a *vésár* unokatestvéri kapcsolatot jelent. Mindkettő szerzett,
műrokonsági viszonyt jelöl, amelyet ugyanúgy, mint a mátkaságot mátkázó vásár-
nap, a fiatalok 16 éves korukig tojással váltanak meg: „*Holtig vásár.*”¹²)

–1 testvér gyermekei *nepotjaim* keresztneve

B) Affiniális rokonság

+2 nagyszülők fiú- testvéreinek felesége	<i>mötusám</i>	keresztneve
nagyszülők nővére- nek férje	<i>mósujom</i>	keresztneve
+1 szülők testvéreinek felesége	<i>ányókám</i>	<i>ányóka</i>
szülők testvéreinek férje	<i>bácsim</i>	<i>bácsi</i> +keresztneve
0 báty felesége	<i>ányóm</i>	<i>ányó, anyika</i>
öcs felesége	<i>sógorasszonyom</i>	keresztneve
testvérnéne férje	<i>lérem</i>	<i>lér</i>
húg férje	<i>sógorom</i>	<i>sógor</i> +keresztneve
–1 fiúgyermek felesége	<i>menyem</i>	<i>leányom</i> , keresztneve
leánygyermek férje	<i>vejem</i>	<i>fiam</i> , keresztneve

C) Házassági rokonság

a) feleség a férj rokonait

+2 férj nagyszülei	<i>apókám</i> <i>mámókám</i>	<i>öregtáti, apóka</i> <i>mámóka</i>
+1 férj szülei	<i>apóm, apósom</i> <i>mámóm, anyosom</i>	<i>apika</i> <i>mámó</i>
0 férj	<i>emberem, uram</i>	<i>kelmed</i> , keresztneve
0 férj bátyja	<i>apám</i>	<i>apám</i> +keresztneve
férj öccse	<i>sógorom</i>	<i>sógor</i> , keresztneve
férj nővére	<i>anyám, sógorasszonyom</i>	<i>anya</i> +keresztneve
férj húga	<i>sógorasszonyom</i>	keresztneve
férj bátyjának felesége	<i>sógorasszony</i>	<i>anya</i> , keresztneve

férj nővérének férje	<i>apám</i>	<i>apám</i> , keresztnéve
férj húgának férje	<i>sógor</i>	<i>sógor</i> , keresztnéve

b) férj a feleség rokonait

+2 feleség nagyszülei	<i>apókám</i> <i>mámókám</i>	<i>apóka</i> <i>mámóka</i>
+1 feleség szülei	<i>apóm, apósom</i> <i>mámóm, anyósom</i>	<i>apika</i> <i>mámika</i>
0 feleség bátyja	<i>sógorom</i>	<i>sógor</i> , keresztnéve
feleség öccse	<i>sógorom</i>	keresztnéve
feleség nővére	<i>sógorasszonyom</i>	<i>sógorasszony</i>
feleség húga	<i>sógorasszonyom</i>	keresztnéve
feleség bátyjának felesége	<i>sógorasszonyom</i>	keresztnéve
feleség öccsének felesége	<i>sógorasszonyom</i>	keresztnéve
feleség nővérének férje	<i>sógorom</i>	<i>sógor</i> , keresztnéve
feleség húgának férje	<i>sógorom</i>	keresztnéve
anyatárs	<i>nyoszojó</i>	<i>nyoszojó</i>
apatárs	<i>nász</i>	<i>nász</i>

A rokonságot *nemzetnek* nevezik: „Beletartanak a dédimámókától a legközelebbi ifjúság, akik nem vevődhetnek el” (nem házasodhatnak össze). A nemzetet negyedízig tartják számon.

A ROKONSÁGTERMINOLÓGIÁK KAPCSOLATA

E három elnevezésrendszer elemzésének célja a köztük lévő kapcsolat és folytonosság fölfedése, vagy ha ilyen folyamat nem létezik, akkor közös és eltérő vonásaik kimutatása. Különös figyelmet fordítok a hivatkozó és megszólító terminusok közti kapcsolatra. Az elemzés szempontjaira a nyelvész Lőrinczi Réka,¹³ az egyetemes néprajzi szempontokra dr. Kós Károly hívta föl a figyelmem.¹⁴

I. Az egyenes és oldalági rokonokat jelölő terminusok kapcsolata

Figyelemre méltó, hogy a három terminológia első látszatra megnyire különböző, mégsem hanyagolhatók el közös vonásaik, éspedig:

a) Az egyenes ági rokonokat mindhárom rendszerben nemzedékek szerint különböző hivatkozó terminusokkal jelölik, amelyek egy alapszóból és egy jelzős összetételből születtek, pl. *ük-*, *déd-*, *nagy-*, *édesapám*; *unokám*, *dédunokám*, *ükunokám*; *dédimámóka*, *öregmámóka*, *mámóka*, *mámá*; *onokáim*, *dédionokáim*. A megszólító terminusok csak az idősebb nemzedék tagjait különböztetik meg (*nannyó*, *nagyanyó*, *édesanyám*), a fiatalabbakat (gyermek, unokák, dédunokák) keresztnévükön nevezik. A másik közös vonás a magyar terminológia gazdagságára s egyúttal sajátosságára utal: mind a falusi, mind a városi rokonságnevek közt megta-

láljuk egy nemzedéken belül az életkor szerinti osztályozást (*báty—öcs, nővér—húg; bácsim—öcsém, néném—húgom*).

b) Különbségek mutatkoznak az egyenes és oldalági terminusok között. A városi, valamint a menasági hivatkozó elnevezések az oldalági rokonokat nemzedékek szerint más-más szóval jelölik (*nagybácsi, nagynéni, unokatestvér*), s ezek különböznek az egyenes ági rokonokat jelölő terminusoktól (*bátyám, öcsém*). Ezzel szemben a menasági megszólító, valamint a rekecsini megszólító és hivatkozó terminológiában az oldalági rokonokat jelölő nevek (*bácsika, nénike; öcsém, néném; bácsi, néne*) — a továbbiakban említendő kivétellel — megegyeznek az egyazon nemzedékhez tartozást (testvéreket) kifejező egyenes ági terminusokkal. A falusi hivatkozó terminológiákban, még a menaságiban is, újabb keletű az *unokatestvér* kifejezés, és valószínű, hogy a városi terminológiából kerülhetett be; helyette a testvéreket megnevező szavakat használták (*bátyám, öcsém, néném, húgom*). Az unokatestvéri rokonság megszólító terminusai olyan általánosak, hogy távolabbi rokonnak is, egy közösségen belül pedig a közösség szinte minden tagjának szólanak: *bácsim, bátyám; nénim, néném; öcsém; húgom*. A rekecsini *anya* és *apa* is ezt a viszonyt fejezi ki, pontosabban szólva az idősebb nő- és férfirokonnak, ismerősnek kijáró tiszteletet, együvé tartozást. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* az *apa* címszó ötödik pontjában írja, hogy „idősebb ember megszólításaként” is használatos volt, s öt ilyen példát idéz az 1634—1762 közötti időszakból.¹⁵

c) Néhány olyan tapasztalati tényt jegyzek le, amelyek akkor is figyelmet érdemelnek, ha egyelőre nyelvészeti és társadalomnéprajzi vizsgálatokkal még nem igazolhatók. A rekecsini rokonságterminológia román kölcsönszavaira gondolok. Ebben a terminológiában az oldalági rokonságot a *mötusa* és *mósuj* szavakkal is jelölik, amelyek az egyazon nemzedéken belüli életkor szerinti osztályozás kifejezésére szolgálnak (apám bátyja *mósuj*, apám öccse *bácsi*, anyám nővére *mötusa*, húga pedig *néne*). Ezt a nyelvi jelenséget a rekecsini rokonságterminológiára jellemző, életkor szerint osztályozó jelentéspárok kiterjedt használatával magyarázom, pl. *bátyám felesége ángyó*, *öcsém felesége sógorasszony*; *testvérnéném férje lér*, *húgom férje sógor*. A beszélőhöz viszonyított egy nemzedékkel idősebb rokonokat is ugyanezekkel a szavakkal jelölik: szüleim fiútestvérének felesége is *ángyóka*, húgának a férje is *lér*. Az oldalági rokonságnevek között is ugyanígy jelenhetett meg a *mötusa—néne, mósuj—bácsi* jelentéspár. Meg kell jegyezni, hogy a rokonsági kapcsolatokat kifejező román kölcsönszók közül csak azokat használják egyetlen jelentéssel, amelyeknek a magyar nyelvben nincs jelentéspárjuk, pl. *buna*¹⁶—*nagyanya, nepot—unoka*. Ezzel szemben a *mötusa* és *mósuj* vidékenként és falvanként eltérő rokoni viszonyt fejez ki,¹⁷ s csak ott fordul elő, ahol a magyar jelentéspárok használata a családszerkezet változása folytán érvényét veszítette. Tudjuk, hogy a román rokonsági terminológiában nem találkozunk az életkor szerint megkülönböztető jelentéspárokkal, ugyanakkor a *báty—öcs, nővér—húg* terminusok kölcsönszókkal való kifejezése nem fordul elő.

4. Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy a rekecsini hivatkozó és megszólító terminológia inkább az életkor és nemzedék szerinti osztályozással, mintsem az egyenes és oldalági rokonság megkülönböztetésével

jellemezhető (pl. a *bácsi* és *néne* jelenthet testvért, de ugyanakkor a szülők és nagyszülők testvéreit is). A menasági terminológia viszont két típust mutat: a hivatkozó terminológia a városival azonos jellegű, tehát az egyenes és oldalági rokonokat más-más névvel jelöli (*bátyám, nővérem, nagynénim, nagybácsim, unokatestvéreim*), a megszólító terminológia viszont a rekecsinivel azonos jellegű, tehát nem különbözteti meg az egyenes és oldalági rokonokat (*bácsika* jelenti a testvért és a szülők testvéreit, a *nénike* a nővért és a szülők nővéreit is). Ilyenformán a menasági rendszert átmenetinek tekinthetjük; a megszólító terminológiában megőrizte a hagyományos falusi elnevezéseket, míg a hivatkozóban a városit vette át.

Föltételezhető, hogy a hivatkozó és megszólító terminusok szétválása falusi—városi típusra — amely különben más falvaink rokonságneveire is jellemző — fokozatosan alakult ki. Az átalakulás társadalmi hátterére: az életmód változására az előbbi fejezetben utaltam; itt ennek nyelvi vetületére, a diglossziára¹⁸ térek ki. Arról a nyelvi folyamatról van szó, amelynek során egy nyelvközösségen belül a beszélők különféle helyzetekben ugyanannak a nyelvnek kétféle változatát használják; a mi esetünkben az újabb városi-irodalmi nyelvet s a régi falusi nyelvjárást. Ilyenformán a városba járó, esetleg ingázó falusiak a városiakkal beszélve rokonaikat a hivatkozó terminusokkal nevezik meg (*nagynéném, nagybátyám, unokatestvérem*), míg otthon rokonaikkal értekezve a megszólító terminusokat mondják (*bácsikám, nénikém, bátyám, öcsém*). A falusi családokban az idősebb nemzedék ismeri és használja is a régies-falusi terminológiát; a fiatalok még ismerik, de már többnyire városi, irodalmi szavakat használnak s a régies kifejezések csak „otthon jutnak eszükbe”. A városra származottak közlése általában pontatlan s így használhatatlan. Jellemző például, hogy Csíkszeredában ezt hallottam: „Marinak kéne mondjam: ángyóm, de nem mondom, csak úgy, hogy Mari, te.”

II. A házassági és affiniális rokonságnevek kapcsolata, uniformizálódása

A házassági és affiniális rokonságot kifejező terminológiák összehasonlítása során az alábbi jellemző vonásokat emelem ki:

1. A házassági rokonokat jelölő hivatkozó terminusok mindhárom rendszerben nemzedékek szerint különülnek el. Városi: *após, apatárs, vej; anyós, anyatárs, meny*. Menasági: *após, apatárs, vej; anyós, anyatárs, menyecske, meny*. Rekecsin: *apika, nász, vej; má mó, nyoszójó, meny*.

2. Az affiniális és az oldalági házassági rokonokat megnevező terminológiák közt elég nagy a különbség. A városi terminológia csak a *sógor* és *sógornő* kifejezést ismeri e viszonyok jelölésére, függetlenül attól, hogy a testvér házastársáról vagy a házastárs testvéréről van-e szó; ugyanígy a szülő testvérét, valamint a szülő testvéreinek házastársát ugyanazzal a szóval (*nagynéni, nagybácsi*) jelöli. A menaságiak a szülő testvéreinek házastársát az *ángyó* és *sógor bácsi* terminussal különböztetik meg a szülő testvéreitől, akiket *nagynéninek*, illetve *nagybácsinak* neveznek. A testvér házastársát és a házastárs testvérét, a városiakhoz hasonlóan, csak a *sógor, sógornő* szavakkal jelölik. A rekecsini terminológia ennél jóval gazdagabb: a szülők testvéreit a *bácsi, néni, mötusa, mósuj* szavakkal nevezik meg, míg ezek házastársait az *ángyóka* és *lér* névvel illetik. Ugyan-

így a testvér házastársára a sógoron kívül az *ágyó* és *lér* neveket is mondják, míg a házastárs testvéreit és azok házastársait az *anya* és *apa*, valamint *sógor* összetételű szavakkal nevezik meg.

Valószínű, hogy a városi és falusi terminológiák közt egyszerűsödési viszony áll fenn. Föltételezésünket arra alapozhatjuk, hogy a terminológiáknak megfelelő családtípusok közt adva van az egyszerűsödési folyamat a bonyolult nagycsaládtól a törzscsaládon keresztül az egyszerűbb kiscsaládig. Ha a rekecsini gazdag és összetett terminológiát összehasonlítjuk rendre a menasággal meg a sepsiszentgyörgyivei, valóban találunk ilyen kapcsolatot.

Az egyszerűsödési folyamat jelzésére induljunk ki a rekecsini terminológiából, amely a házassági és affiniális rokoni kapcsolatokat az alábbi életkor szerint osztályozó jelentéspárokkal fejezi ki:

- a) *ágyó*—*sógorasszony*: bátyám felesége—öcsém felesége
- b) *lér*—*sógor*: nővérem férje—húgom férje
- c) *anya*—*sógorasszony*: férjem nővére — férjem húga
férjem bátyjának felesége — férjem
öccsének felesége
- d) *apa*—*sógor*: férjem bátyja — férjem öccse
férjem nővérenek férje — férjem
húgának férje

Az egyszerűsödés fokozatosan következett be. A menaságiak az *ágy*—*sógorasszony*¹⁹ kivételével a jelentéspárok első tagját (*anya*, *lér*, *apa*) a sógorral vagy *sógor* összetételű terminusokkal helyettesítették. Az idősebb rokonok megnevezésekor a *sógor* alapszó után a *bácsi* és *asszony* toldalékot teszik (*sógorbácsi*, *sógorasszony*), s így a rekecsini jelentéspárok első tagjainak szerepét a magázás, illetve tegezés megfelelő alkalmazása vette át. Pl. férjem nővére *sógorasszony*, *maga*; férjem húga *sógorasszony*, *te*; férjem bátyja *sógorbácsi*, *maga*; férjem öccse *sógor*, *te*. A következő fokozatot a városi terminológiában figyelhetjük meg, ahol az *ágy*—*sógorasszony* jelentéspár mindkét tagját *sógornőre* cserélték fel, egyszerűsítették. Mint már említettem, a beszélővel egy nemzedékre tartozó összes házassági rokonokat a *sógor* összetételű terminussal nevezik meg, s az életkori és rokonsági fok szerinti különbséget még tegezéssel és magázással sem különböztetik meg.

Összefoglalva:

1. Az egyenes és oldalági rokonságot jelölő terminológia esetében a városiasodás folyamatában első fokozatként a hivatkozó terminológia megváltozását, majd a megszólító terminusok elmaradását tapasztaltam. A megvizsgált falusi közösségekben az átalakulás kétirányú: a rekecsini terminológia román kölcsönszavakat és magyar városi kifejezéseket vesz át, míg a menasági a magyar városi terminológiára tér át.

2. A házassági és affiniális rokonságot jelölő elnevezésekben először — nagyon rég, több évszázada — az említett jelentéspárok első tagjának *sógor* összetételű kifejezéssel való helyettesítése történt meg, de emlékét jelzi a magázás—tegezés elkülönülése, a második fokozatban pedig ez utóbbi megkülönböztetés is elmarad.

JEGYZETEK

¹ Bodrogi Tibor: *Társadalmak születése*. Bp. 1962. 44—56.

² Bodrogi Tibor: *A néprajzi terminológia kérdéséhez*. Társadalomszervezet: vérségi kapcsolatok. Ethn. LXVIII (1957). 1—55. *Some Problems Regarding Investigations into the Hungarian Kinship Terminology*. Acta Ethnographica XI(1962). 282. és *Die Gesellschaftsorganisation der finnisch-ungarischen Völker = Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Bp. 1975. I. 106, 109.

³ Andorka Rudolf: *Paraszt családszervezet a XVIII—XIX. században*. Ethn. LXXXVI(1975). 340.

⁴ Tagányi Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, I. Bp. 1919.

⁵ Andorka, i.m. 342.

⁶ „Valamikor a frissen egybekeltek házhelyet, szántó nyílföldet, legelőt, szénafüvet, erdőt a falutól kaptak, s a szokás a XVIII. században — ha csonkultan is — de még élt.” Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Bukarest 1973. 103. A fiatalok tehát a földközösségen belül, de szüleiktől különváltan alapítottak családot. „Az 1555. évi, Dobó István és Kendi Ferenc erdélyi vajdák által megerősített udvarhelyi székely constitutio (szabályzat) 20—23. pontjaiban a székely örökségben fennállott törvényes örökösödés szokásjogi szabályai vannak codifikálva” — s ennek értelmében a szülői vagyomból mindenik testvér részesült, a legkisebb fiúnak jussa volt az ősi bennvalón stb. Elekes Andor: *Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 113—115.

⁷ *Nepot* vö.r. *nepot*: unoka; unokaöcs.

⁸ *Mósuj* vö.r. *moş*: ős; aggastyán; öregapa, nagyapa; nagybácsi.

⁹ *Mötusa* vö.r. *mătuşă*: nagynéni.

¹⁰ *Vérés* vö.r. *văr*: unokatestvér, unokabátya.

¹¹ *Vésár* vö.r. *verişor*: unokatestvér.

¹² Részletesen Domokos Pál Péter: *Dies concussionis ovorum*. Ethn. LXXXV(1974). 384—389.

¹³ Lőrinczi Réka: *Az ángy és meny rokonsági elnevezés jelentéseinek kérdéséhez*. NyÍrk. XVI(1972). 105—114. és *A kisebbik asszonyom, öregebbik asszonyom típusú rokonsági elnevezések kérdéséhez*. Uo. XVII(1973). 221—236.

¹⁴ Kós Károly: *Egyetemes néprajzi jegyzetek*, XIII. *Népi társadalom*. Művelődés XXVIII(1975). 11. sz. 34—35. és XIV. *A népi társadalom szerkezetének alapformái*. Uo. 12. sz. 59—61. *A nemzeti szervezeti nyomai Rákosdon = Népélet és néphagyomány*. Bukarest 1972. 238—252. — Lőrinczi Réka és Kós Károly szóbeli útmutatásokkal is segített, amelyekért ezúttal is köszönetet mondok.

¹⁵ Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, I. Bukarest 1975. 355.

¹⁶ *Buna* vö.r. *bună*: nagyanya.

¹⁷ Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönzavai*. Bukarest 1972. 386, 410, 421.

¹⁸ Fergusson, Charles A.: *Diglosszia. Szociolingvisztikai írások*. Bp. 1975. 291.

¹⁹ Lőrinczi Réka véleménye szerint az *ángy—sógorasszony* jelentéspár az *ángy—meny* jelentéspárból alakult ki (i.m. 1972). Véleményét bizonyíthatja az a tény is, hogy a vizsgált közösségben a fiatalasszony-avatót, vagyis a lakodalmat menyegzőnek mondják, viszont a menyasszonyt a *nyirásza* román kölcsönzóval (*mireasă*) nevezik meg. A *menyecske* fiatalasszony jelentése Csíkban még ma is él. A szülői házban rendszerint a legkisebb fiú marad, akinek felesége így anyósával él együtt. Mindaddig, amíg az anyós él, az idősebb rokonok a fiatalasszonyt *menyecskének* nevezik. Az *ángy* és ennek változatai mindenhol ismeretesek. Megmaradtak a kétnyelvű közösségekben is, sőt az idősebb fiútestvér feleségét még a román anyanyelvű észak-moldvai katolikusok is az *ángyból* képzett *andică* névvel illetik.